

Tadqiqot.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

No 20
30 сентябрь

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 20-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
1-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
20-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-1**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
20-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-1**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 20-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 сентябрь 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 24 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиши йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга баршиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, очимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажида Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

ХУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

1. Eshonxo‘jayeva Saboraxon СНЕТ EL FUQAROLARI VA СНЕТ EL TASHKILOTLARINING PROTSESSUAL HOLATI	7
2. Музаффар Дўстқориев, хуқуқшунос ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ЭКСПЕРТ ИШТИРОКИНинг АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ.....	9
3. Н.А.Азизов ИҚТИСОДИЙ СУДЛАР ТОМОНИДАН БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯДА ИШ ЮРИТИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА ТУРЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	14
4. Г.Б.Нурмуҳаммедова КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ	18
5. Хидирова Нилюфар Хушваковна СУД ТИЗИМИ ИСЛОҲОТЛАРИ - ҚОНУН УСТУВОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ АСОСИ	22

ХУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЙЎНАЛИШИ

CHEТ EL FUQAROLARI VA CHEТ EL TASHKILOTLARINING PROTSESSUAL HOLATI

Eshonxo'jayeva Saboraxon

*Namangan viloyati Kosonsoy tumani 49-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabining Tarbiya va Huquq fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Quyida berilgan ushbu ilmiy maqolada chet el fuqarolari va chet el tashkilotlarining protsessual holati haqida so'z boradi ya'ni – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18, 23, 44-moddalari, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi va boshqa ma'lumotlar haqida qisqacha yondashishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqaro, qonun, Chet el, huquq, FPK, Xo'jalik, MDH.

Chet el fuqarolari va chet el tashkilotlarining O'zbekiston Respublikasidagi protsessual holati barchaning qonun va sud oldida barobarligi to'g'risidagi (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasi), huquq va erkinliklarning sud himoyasi kafolatlari to'g'risidagi (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasi), chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquq va majburiyatlar borasida O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga tenglashtirilganligi to'g'risidagi (O'z. Res. Konstitutsiyasining 23-moddasi) va boshqa konstitutsiyon me'yorlarga asoslanadi.

Buzilgan fuqarolik huquqlari himoyasini protsessual qonunchilik tomonidan belgilab qo'yilgan tartibda sud, xo'jalik sudi yoki xolislar sudi amalga oshiradi. Ma'muriy tartibda qabul qilingan qaror ustidan sudga shikoyat qilish mumkin.

Chet el fuqarolari va chet el tashkilotlariga O'zbekiston fuqarolari va tashkilotlari bilan teng ravishda protsessual huquqiy layoqatlar berilishi - O'zbekiston Respublikasida chet el huquq subyektlari maqomini belgilovchi milliy rejim xususiyatlaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksida (FPKning 386-moddasi) shunday qoida mustahkamlab qo'yilganki, "chet el fuqarolari O'zbekiston Respublikasi sudlariga murojaat qilish huquqiga egadirlar va O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda fuqarolik protsessual huquqlardan foydalanadilar". Kodeksning xuddi shu moddasida chet el tashkilotlariga taalluqli qoida ham berilgan (ular O'zbekiston Respublikasi sudlariga murojaat qilish huquqiga egadirlar va o'zlarining manfaatlarini himoya qilish uchun fuqarolik protsessual huquqlardan foydalanadilar), lekin nazariya va amaliyot bu qoidani milliy rejimning boshlanishidan nishona deb biladi. O'zbekiston Respublikasi Xo'jalik protsessual kodeksi ham protsessual huquqlar borasida chet ellik shaxslaming O'zbekiston Respublikasi shaxslariga tenglashtirilishidan kelib chiqadi. Kodeksning 221-moddasiga binoan, chet el tashkilotlari, xalqaro tashkilotlar va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan chet ellik fuqarolar, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'zlarining buzilgan huquqlari va qonun tomonidan muhofaza qilinadigan manfaatlarini himoya qilish uchun O'zbekiston Respublikasi tashkilotlari va fuqarolari bilan teng ravishda protsessual huquqlardan foydalanadilar va protsessual majburiyatlarni bajaradilar.

Xo'jalik jarayoni har qanday ishtiroychisining huquqiy holati faqatgina uning protsessual holati bilan belgilanadi (da'vogar, javobgar, nizo predmetiga nisbatan mustaqil talab qo'yuvchi uchinchi shaxs, guvoh, ekspert va h.k.) va jarayon ishtiroychisi kim ekanligiga va 7-moddada nazarda tutilganidek boshqa belgilarga bog'liq bo'lmaydi.

Fuqarolik, oila va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi ishtiroy etgan ikki taraflama shartnomalarda Shartnoma tuzayotgan Taraflar fuqarolarining ikkinchi davlat hududidagi huquqiy muhofazasi quydagicha amalga oshiriladi: - bir taraf fuqarolari ikkinchi

Taraf hududida o‘zlarining shaxsiy va mulkiy huquqlariga nisbatan mahalliy fuqarolar bilan teng ravishda huquqiy muhofaza qilinadilar. 1992- yilgi Xo‘jalik faoliyatini amalga oshirish bilan bog‘liq nizolarni hal etish tartibi to‘g‘risidagi bitimda ishtirok etgan MDH davlatlarining xo‘jalik yurituvchi subyektlari:

a) MDH tarkibidagi boshqa davlat hududida shu davlatning xo‘jalik yurituvchi subyektlari bilan teng ravishda o‘zining mulkiy huquqlari va qonuniy manfaatlarini huquqiy va sud orqali muhofaza qilishlari mumkin;

b) MDH tarkibidagi boshqa davlatlar hududida erkin va hech qanday to‘siksiz sud, arbitraj (xo‘jalik sudi), xolislik sudi va taalluqlicha ishlarni hal etishga vakolatli bo‘lgan boshqa organlarga murojaat qilish, sud majlislarida so‘zga chiqish, da’vo qilish va boshqa protsessual harakatlami amalga oshirish huquqiga egadirlar.

MDH davlatlari qonunlarida chet el fuqarolari va tashkilotlari huquq va manfaatlarini sud orqali muhofaza qilish borasidagi milliy rejim ular tomonidan bajarilishi lozim bo‘lgan alohida talablar bilan, shu jumladan, muayyan muddat ichida sud ketayotgan davlatda yashab turish yoki da’voni qabul qilish rad etilgan holda javobgar qoplashi kerak bo‘ladigan sud xarajatlari uchun garov pulini to‘lash bilan bog‘liq emas. O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida va xalqaro shartnomalarida chet elliklarni sud xarajatlarini qoplashga majbur etuvchi cautio judicatum solvi instituti mavjud emas.

Xullas, fuqarolik, oila va jinoiy ishlar bo‘yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar to‘g‘risidagi konvensiya Shartnoma tuzayotgan Taraflar fuqarolarini va shu Taraflar hududida yashab turgan shaxslarni mahalliy fuqarolar bilan bir xil shart-sharoitlarda sud va notarial xarajatlarni to‘lashdan ozod etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rahmonqulov H.R. va boshqalar. Xalqaro xususiy huquq. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik.
– T.: Toshkent Davlat Yuridik Instituti nashriyoti, 2008. – 488 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 18,23,44-moddalari// <https://lex.uz/docs/-20596>

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ЭКСПЕРТ ИШТИРОКИНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

*Музаффар Дўстқориев, хуқуқшунос,
мустақил изланувчи,
E-mail: Muzaffar79htc@inbox.ru
Тел.: +99890 979-27-55*

Аннотация: Ушбу мақолада муаллиф фуқаролик процессида экспертизинг иштироки ва роли, унинг процессуал хуқуқий мақоми, фуқаролик ишлари бўйича суд экспертизасини тайинлаш ва ўтказишнинг ўзига хос жиҳатлари ҳамда ушбу жараённи такомиллаштиришнинг айрим масалалари юзасидан ўз фикр-мулоҳаза ва тақлифларини баён этган.

Аннотация: В данной статье автором изложены мнения и предложения относительно некоторых вопросов участия и роли эксперта в гражданском процессе, его процессуального правового статуса, особенностей назначения и проведения экспертизы по гражданским делам, а также вопросов совершенствования данного процесса.

Abstract: The author of this article sheds lights on opinions and proposals concerning the participation and the role of an expert in civil proceedings; their procedural legal status, specific aspects of appointing and providing an expertise in civil cases as well as recommendations for improving this process.

Калит сўзлар: фуқаролик процесси, одил судловга кўмаклашувчи шахслар, эксперт, экспертиза, процессуал хуқуқий мақом, илм-фан, техника, санъат, хунар, маҳсус билимлар, экспертиза хуносаси.

Ключевые слова: гражданский процесс, лица, содействующие осуществлению правосудия, эксперт, экспертиза, процессуальный правовой статус, лицо, наука, техника, искусство, ремесло, наука, специальные знания, заключение экспертизы.

Keywords: civil proceedings, persons who promote the justice, expert, expertise, processual legal status, the science, equipment, art, craft, special knowledge, conclusion of expertise.

Фуқаролик процесси ҳар бир иштирокчisinинг ўрни ва роли ўзига хос бекиёсdir. Амалдаги фуқаролик процессуал қонунчилигига мувофиқ, процесс иштирокчилари ишда иштирок этувчи шахслар ва одил судловни амалга оширишга кўмаклашувчи шахслардан ташкил топади. Фуқаролик процессуал кодекси(ФПК)нинг 54-моддасига кўра, эксперт гувоҳлар, мутахассислар, таржимонлар, ёзма ва ашёвий далилларни сақловчилар, ижро иши юритиш холислари ва сақловчилар сингари одил судловни амалга оширишга кўмаклашувчи шахс хисобланади. Таъкидлаш жоизки, қайд этилган шахслар орасида экспертизинг роли ва ўрни муҳим хисобланади.

Экспертнинг фуқаролик процессидаги иштироки энг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, у одил судовни амалга оширишга кўмаклашувчи шахс сифатида кўрилаётган ишнинг натижасидан юридик жиҳатдан манфаатдор хисобланмайди ва у ёки бу тарафга ён босишига, ушбу тараф манфаатини кўзлаб хулоса ёки фикр беришга ҳақли эмас. Шу жиҳатдан, экспертизинг ишни кўриш ва ўз хуласасини судга тақдим этишдаги вазифаси тегишли даражада масъулият ва жавобгарлик билан боғлиқdir.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-хуқуқ соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар натижаси ўлароқ, қонунчиликда экспертизинг хуқуқий мақомини мустаҳкамлашга қаратилган нормалар мустаҳкамланди. Амалдаги ФПКда эксперт тушунчасига берилган таърифга мувофиқ, хулоса бериш учун зарур фан, техника, санъат ёки хунар соҳасида маҳсус билимларга эга бўлган жисмоний шахс эксперт сифатида тайинланиши мумкин. Эксперт сифатида давлат суд-экспертиза муассасаси эксперти, бошқа корхона, ташкилот ходими ёки бошқа жисмоний шахс иштирок этиши мумкин. Бошқача айтганда, қонунда кўзда тутилган муайян талабларга жавоб берадиган, тегишли соҳада маҳсус билимларга эга бўлган ҳар қандай шахс эксперт бўлиши мумкин.

Экспертнинг хуқуқий мақоми Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонунида ҳам белгиланган. Унга мувофиқ, **суд эксперти** – хулоса бериш

учун фан, техника, санъат ёки хунар соҳасида маҳсус билимларга эга бўлган, белгиланган тартибда суд эксперти сифатида тайинланган жисмоний шахс; давлат суд эксперти – давлат суд-экспертиза муассасасининг ўз хизмат вазифаларини бажариш тартибда суд экспертизасини ўтказувчи суд эксперти.

Таъкидлаш жоизки, фуқаролик процесси иштирокчиларидан бири сифатида судда эксперти сифатида қатнашадиган шахсларга бир қатор талаблар кўйилган. Хукуқшунос олимлар фикрича, эксперталарнинг тегишли ваколатга, яъни, экспертиза ўтказиш учун тегишли билимларга эга бўлиши унинг фаолиятининг асосий жиҳатидир. Табиийки, эксперти процессуал хукуқий муносабатлар субъекти сифатида муайян хукуқларга эга ва муайян процессуал мажбуриятларни қабул қиласди. Эксперт қонунда белгиланган маҳсус билимларга эга, яъни, компетентли бўлмоғи ҳамда ишнинг натижасидан бевосита ёки билвосита манфаатдор бўлмаслиги лозим¹.

Дунё мамлакатлари фуқаролик-процессуал қонунчилигига эксперти сифатида кимни ишга жалб қилиш мумкинлиги борасидаги нормалар мавжуд бўлиб, улар ўзига хос фарқларга эгадир. Хусусан, Германия қонунчилигига мувофиқ, эксперталар муайян фуқаролик иши бўйича аниқланиши лозим бўлган масалалар юзасидан экспертиза ўтказиш учун расмий жиҳатдан тайинланган, илм-фан, санъат ёки хунар билан расман ва професионал тартибда машғул шахслардир. Уларнинг бу борадаги билимлари эксперти текшируви ўтказиш учун асос бўлиб хизмат қиласди².

Англияда ҳам муайян соҳалар: илм-фан, санъат, тиббиёт ва бошқа масалалар бўйича маҳсус билимларга эга бўлган шахс эксперти сифатида ишга жалб қилиниши мумкин. Эътиборли жиҳати, бунда эксперталарнинг малакасини расман тасдиқлаш талаб этилмайди. Судья факатгина ушбу шахс берилган вазифани бажара олиш учун етарли билим ва тажрибага эгалигига ишонч ҳосил қилиши лозим³. Шу каби қоидалар Франция ва бошқа бир қатор ривожланган давлатлар қонунчилигига ҳам акс этган.

Эксперталарнинг у ёки бу фуқаролик ишини кўришда иштирок этиш ва хулоса бериш учун компетентлиги ҳақида сўзлашдан олдин эксперталарнинг қандай малакага эга бўлиши лозимлиги борасидаги саволга жавоб бериш мақсадга мувофиқ. Миллий қонунчиликда эксперти малакасига оид талаблар санаб ўтилган. Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонунининг 11-моддасига кўра, давлат суд эксперти лавозимини олий маълумотга, алоҳида ҳолларда эса ўрта маҳсус, касб-хунар маълумотига эга бўлган, муайян суд-эксперти ихтиносиги бўйича кейинги тайёргарликдан ўтган ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда давлат суд эксперти сифатида аттестациядан ўтказилган Ўзбекистон Республикаси фуқароси эгаллаши мумкин. Суд эксперти сифатида жалб этиладиган бошқа ташкилот ходими ва бошқа жисмоний шахс олий маълумотга, алоҳида ҳолларда эса ўрта маҳсус, касб-хунар маълумотига эга бўлиши лозим.

Мазкур қоидага қатъий риоя этиш борасида ишни кўрувчи судларга тегишли тавсиялар берилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2008 йил 12 декабрдаги «Фуқаролик ишлари бўйича экспертиза тайинлаш, ўтказиш ва эксперти хулоса-сига баҳо беришда суд амалиётида келиб чиқадиган айрим масалалар ҳақида»ги 24-сонли қарори 5-бандига мувофиқ, судларнинг эътибори экспертиза тадқиқотлари қонунда белгиланган тартибда эксперти этиб тайинланган шахслар томонидан амалга оширилиши мумкинлигига қаратилиши, бунда суд эксперти сифатида олий маълумотга, истисно ҳолларда ўрта-маҳсус маълумотга эга бўлган, экспертизанинг тегишли соҳаси бўйича маҳсус тайёргарликдан ўтган ва суд эксперти малакасига эга бўлган давлат суд-экспертиза муассасасининг ходими (давлат суд эксперти); суд томонидан жалб этилган бошқа (суд-экспертлик ихтиносига эга бўлмаган) муассаса ходими ёки мутахассис иштирок этиши мумкинлиги белгиланган.

Суд томонидан экспертиза ўтказиш юклатилган бошқа (суд-эксперти ихтиносига эга

¹ Гражданский процесс в вопросах и ответах: учебное пособие/ под общ. Ред. Л.В. Тумановой. – Москва: Проспект, 2016. – 166-бет.

² Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. Пособие / под ред. Д-ра юрид. Наук А.Г.Давтян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 78-бет.

³ Шу манба, 226-бет.

бўлмаган) муассаса ходими экспертиза тайинлаган суднинг муассасага берган топширигини бажариш тартибида экспертиза ўтказишга ҳақлидир.¹

Экспертнинг бирор бир ишда экспертиза ўтказиш учун ваколатли шахс сифатида иштирок этишининг асосий талабларидан бири – бу унинг маҳсус билимларга эга бўлишлиги шартидир. Шуни таъкидлаш жоизки, қонунчилимиизда “**маҳсус билимлар**” тушунчасига алоҳида таъриф берилмаган. Бироқ бу борада бавзи олимлар ўз таърифларини беришга ҳаракат қилган.

Жумладан, А.Эйсман маҳсус билимларга ҳамма учун маълум бўлган, барча эгаллаши мумкин бўлган, оммавий тарқатиладиган деб ҳисобланмайдиган билимлар дея таъриф беради. Унинг фикрича, маҳсус билимлар – бу тор доирадаги мутахассислар профессионал даражада эгаллаган билимлардир. Яна таъкидланишича, маҳсус билимлар изланишнинг илмий асосланган методларига асосланганлиги учун илмий характерга эгадир².

Экспертнинг суддаги иштироки ҳақида гап кетганда, унинг ўз вазифаларини бажариши муносабати билан айрим чекловларга амал қилишга мажбурулги ҳақидаги қоидаларга эътибор қаратиш жоиз.

Эксперт иштирокига оид шу каби чекловчи нормалар Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонунининг 16-моддасида белгиланган. Яъни, суд эксперти: суд экспертизасини ўтказиш билан боғлиқ бўлган, ишнинг натижасидан **ўзининг манфаатдор эмаслигини шубҳа остига қўядиган масалалар юзасидан процесс иштирокчилари билан шахсий алоқага** киришишга; суд экспертизасини ўтказиш учун **мустақил равишда материаллар тўплашга** ҳақли эмас³.

Шунга ўхшаш қоидаларни дунё мамлакатлари қонунчилиги ва амалиётида ҳам учратиш мумкин. Хусусан, Россия Федерацияси қонунчилигига мувофиқ, эксперт экспертизани ўтказиш учун материалларни ўз ҳолича йиғиш; агар бу ҳолат унинг иш натижаларидан манфаатдор эмаслигини шубҳа остига қўйса, процесс иштирокчилари билан шахсан алоқага киришишга ҳақли эмас⁴.

Бундан кўринадики, эксперт фуқаролик процессида одил судловни амалга оширишга кўмаклашиш учун суд томонидан жалб этилар экан, у қонун билан белгиланган ҳаракатларнигина амалга оширишга ҳақлидир.

Экспертнинг суддаги иштирокини унинг иш бўйича судга тақдим этадиган хulosаси билан бевосита боғлиқдир. Фуқаролик суд ишларини кўриб, мазмунан ҳал қилишда суд томонидан тайинланадиган экспертизанинг ўрни ва аҳамияти беқиёс. Экспертиза хulosаси суднинг ишни кўриш натижаси бўйича қабул қиласидиган қарорига асос сифатида хизмат қилувчи далил ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, **суд экспертизаси** – фуқаролик, иқтисодий, жиноят ва маъмурий суд ишларини юритишда иш ҳолатларини аниқлашга қаратилган ҳамда суд эксперти томонидан фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасидаги маҳсус билимлар асосида суд-эксперт текширишларини ўтказиш ва хулоса беришдан иборат бўлган процессуал ҳаракат.

Фуқаролик процессуал кодексида экспертизанинг қайси ҳолларда ва қандай тартибида тайинланиши ва ўтказилишига оид нормалар белгиланган. Яъни, иш муҳокамаси чоғида келиб чиқсан фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида маҳсус билимларни талаб қиласидиган масалаларни тушунтириш учун суд ишда иштирок этувчи шахсларнинг илтимосномасига ёки ўз ташаббусига кўра экспертиза тайинлаши мумкин.

Экспертлар суд ишида кимлар томонидан жалб қилинади, деган саволга жавоб топиш бирмунча аҳамиятлидир. Айрим давлатлар фуқаролик-процессуал қонунчилигига экспертилар ҳам тарафлар, ҳам суднинг ўз ташаббусига кўра жалб қилиниши мумкинлиги белгиланган бўлса (масалан, Франция, Германия ва АҚШда), бошқа бир қатор давлатларда экспертилар ишга фақат тарафлар ташаббуси билан жалб қилиниши мумкинлиги кўрсатилган. Шундай қоида Англияда ҳам амал қиласиди. Бироқ, у ерда экспертизинг ишга жалб қилиниши

¹ <http://lex.uz/docs/1591655>

² <http://studme.org/>

³ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон.

⁴ Гражданский процесс в схемах с комментариями/ Завадская Л.Н. – 3-е издание. – Москва: Эксмо, 2016. 356.

ёки тараф бирор-бир фактни исботлаш жараёнида эксперт хulosасидан фойдаланиши учун суд томонидан русхат олиниши талаб этилади. Бунинг учун тараф судга илтимоснома билан мурожаат қилиб, унда эксперт хulosаси асос қилиб олинадиган соҳа ва имкон бўлса, эксперт исм-шарифини ҳам кўрсатиши лозим¹.

Таъкидлаш жоизки, экспертизани тайинлаш ва ўтказишда тарафларнинг фикрлари ни инобатга олиш далиллар мақбуллигини таъминлаш ва иш бўйича адолатли қарор чиқаришда муҳим аҳамиятга эга. ФПКнинг 95-97-моддаларига мувофиқ, эксперталар тайинланётганда суд ишда иштирок этувчи шахсларнинг фикри инобатга олинади, ишда иштирок этувчи шахслар эксперталар томонидан тушунтирилиши керак бўлган масалаларни судга тақдим этишга ҳақли. Бироқ, экспертизани тайинлаш жараёнида тарафлар фикрини олиш тўғрисидаги қоида қонунда мустаҳкамланмаган.

Бу масалада хорижий давлатларда ўзига хос қоидалар мавжуд. Хусусан, Россия Федерацияси қонунчилигига кўра, тарафларнинг ҳар бири ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар экспертизани ўтказиш жараёнида аниқланиши лозим бўлган саволларни судга тақдим этиш ҳукуқига эга. Эксперт хulosаси талаб қилинадиган саволларнинг якуний доирасини эса суд белгилайди².

Германияда судда ишни кўриш жараёнида экспертизни тайинлашда тарафларга бир қатор ҳукуқ ва мажбуриятлар тақдим этилган. Жумладан, суд тарафлардан эксперт сифатида сўроқ қилиниши лозим бўлган шахсларни кўрсатишни талаб қилиши мумкин. Тарафлар ўзлари ҳам шартнома асосида, шунингдек, суд аралашувисиз эксперт ёрдами учун мурожаат қилишлари мумкин³.

Франция қонунчилигига кўра эса, экспертиза ўтказиш жараёнида суднинг ўзи иштирок этиши мумкин. Бундай ҳолда у экспертга саволлар бериши, унинг тушунтиришларини тинглаши мумкин. Тарафлар эса, эксперт талаби бўйича экспертиза ўтказиш учун зарур бўлган барча ҳужжатларни ўз вақтида тақдим этишлари лозим. Эксперт ҳам, ўз навбатида, тарафларнинг фикр-мулоҳазалари ва эътиrozларини эътиборга олиши, агар улар ёзма равиша тақдим этилган бўлса, ўз хulosасида акс эттириши лозим⁴.

Шуниси эътиборлики, кўп ҳолларда айнан суд экспертизаси хulosаси ишни у ёки бу тараф фойдасига ҳал қилишда муҳим роль ўйнамоқда. Шу сабабли, эксперталарни танлаш, уларни ишга жалб этиш, суд экспертизаси ўтказиш, эксперт олдига саволлар қўйиш, ҳужжатларни тақдим этиш, экспертиза жараёнида иштирок этиб, ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришда тарафларга кўпроқ эркинликлар бериш, уларнинг бу борадаги ҳукукларини янада кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Шуни таъкидлаш жоизки, амалиётда эксперталарни судга жалб қилиш ва унинг иштирокига оид масалаларда бир қатор муаммолар мавжуд. Хусусан, бу борада амалга оширилаётган илмий тадқиқот жараёнида ўтказилган сўровномада иштирок этган респондентларнинг кўпчилиги фикрига кўра, бу борадаги энг асосий муаммо – бу улар сонининг камлигидир. Айниқса, экспертизанинг ДНК, хатшунослик каби турлари бўйича мутахассислар етишмаслиги борасида фикрлар билдирилган.

Шу билан бирга, сўровнома иштирокчилари эксперталар томонидан хulosалар ўз вақтида берилмаслиги, етарли асосларсиз экспертизани ўтказмаслиқ, экспертиза ўтказиш учун талаб қилинадиган ҳужжатлар кўплиги ва шу каби муаммоларни баён этишган.

Экспертнинг фуқаролик процессидаги иштироки, унинг ҳукуқий мақоми, процессуал ҳукуқ ва мажбуриятлари ва суд экспертизасига оид баён этилган фикр ва мулоҳазалардан қўйидагиларни хulosha қилиш мумкин:

– **биринчидан**, фуқаролик процессида экспертизни ишга жалб қилиш борасида мавжуд процессуал нормаларни қайта кўриб чиқиши, экспертиза тайинлаш жараёнида тарафларга ўз фикр-мулоҳазаларини билдириш ва таклифларини бериш имконини берувчи нормаларни

¹ Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. Пособие / под ред. Д-ра юрид. Наук А.Г.Давтян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 226-бет.

² Гражданский процесс в вопросах и ответах: учебное пособие/ под общ. Пед. Л.В. Тумановой. – Москва: Проспект, 2016. – 166-бет.

³ Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. Пособие / под ред. Д-ра юрид. Наук А.Г.Давтян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 76-бет.

⁴ Шу манба, 137-бет.

мустаҳкамлаш;

- **иккинчидан**, қонунчиликдаги мавжуд ортиқча тўсиқларни бартараф этиш орқали экспертларни судга жалб қилиш ва экспертизани ўтказиш ва хулоса бериш жараёнларини янада соддалаштириш;
- **учинчидан**, жойларда экспертылар сонини фуқаролик иши юритиш борасидаги мавжуд талаб ва эҳтиёжлар сонига мутаносиб равишда кўпайтириш, бунда талаб алоҳида юкори бўлган экспертиза турлари (хатшунослик, қурилиш, ДНК экспертизалиари каби)га алоҳида эътибор қаратиш;
- **тўртингидан**, суд томонидан қўйилган масалалар юзасидан малакали хулоса бе-ришни таъминлаш мақсадида, экспертларни илғор хорижий давлатлар тажрибаси билан таништириб, улар малакасини мунтазам равишда ошириб бориш, шунингдек, жойларда-ги экспертиза муассасаларини замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида жиҳозланишини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, фуқаролик суд ишларини кўришда экспертларнинг ўрни ва роли алоҳида аҳамиятга эгадир. Шуни эътиборга олиб, экспертлар хуқуқий мақомини янада кўпроқ тадқиқ этиш ва амалиётдаги мавжуд муаммоларни ҳал қилмоқ лозим. Зоро, бунинг натижасида одил судлов сифати ва самарадорлиги янада ошишига эришиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси: Расмий нашр – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Т.: “Адолат”, 2018. – 424 б.;
2. Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонуни, Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон;
3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2008 йил 12 декабрдаги «Фуқаролик ишлари бўйича экспертиза тайинлаш, ўтказиш ва эксперт хуносасига баҳо беришда суд амалиётида келиб чиқадиган айrim масалалар ҳакида»ги 24-сонли қарори, <http://lex.uz/docs/1591655>;
4. Гражданский процесс в вопросах и ответах: учебное пособие/ под общ. Пед. Л.В. Тумановой. – Москва: Проспект, 2016. – 456 б.;
5. Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. Пособие / под ред. Д-ра юрид. Наук А.Г.Давтян. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 480 б.;
6. Гражданский процесс в схемах с комментариями/ Завадская Л.Н. – 3-е издание. – Москва: Эксмо, 2016. – 144 б.

ИҚТИСОДИЙ СУДЛАР ТОМОНИДАН БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯДА ИШ ЮРИТИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА ТУРЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

*Н.А.Азизов – хуқуқшунос,
мустақил изланувчи
Тел:+998905895600
info-uz@mail.ru*

Аннотация: мазкур мақолада иқтисодий судлар томонидан биринчи инстанцияда иш юритиш босқичлари ва турларининг назарий-хуқуқиий асослари, бу соҳадаги процессуал нормаларни такомиллаштириш ва хуқуқий муаммолар ҳамда уларнинг ечими борасида таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: иқтисодий суд, иқтисодий судларда иш юритиш турлари, иш юритиш босқичлари.

Иқтисодий суд ишларини юритишнинг босқичлари иш юритиш турлари ва уларнинг алоҳида мавжуд хусусиятлари билан ўзаро боғлиқ хусусиятга эга. Шу сабабли ҳам назарий жиҳатдан суд ишларини юритиш турларини иш юритиш босқичлари билан ўзаро боғлиқлиги ҳамда улар ўртасидаги мантиқий чегарани аниқлаб олиш муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодий суд ишларини юритишнинг босқичларининг алоҳида хусусиятларини иnobatga олиб, қуйидаги босқичларни келтириш мумкин:

- 1) биринчи инстанция иқтисодий судида иш қўзғатишиш (иш юритишга қабул қилиш ва иш қўзғатишиш, даъво аризаси ёки аризани иш юритишга қабул қилишни рад этиш, даъво аризасини ёки аризани қайтариш);
- 2) ишни суд муҳокамасига тайёрлаш (шу жумладан судгача мажлис);
- 3) биринчи инстанцияда ишни мазмунан ҳал этмасдан тамомлаш ёки тўхтатиб туришга оид жараён (иш юритишни тўхтатиб туриш, даъво аризасини кўрмасдан қолдириш, иш юритишни тугатиш);
- 4) биринчи инстанция судида ишни мазмунан кўриб чиқиш (суд муҳокамаси, ҳал қилув қарорини чиқариш);
- 5) апелляция инстанцияси судида иш юритиш;
- 6) кассация инстанция судида иш юритиш;
- 7) назорат тартибда иш юритиш;
- 8) иқтисодий суднинг қонуний кучга кирган ҳужжатларини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш;
- 9) суд ҳужжатларини ижро қилиш.

Юқорида кўрсатиб ўтилган босқичлардан 5, 6, 7-тартиб ракамларидан ташқари бошқа босқичлар ҳам биринчи инстанция судларида иш юритиш билан бевосита боғлиқ хисобланади.

Шу ўринда таъкидлаш зарурки, келгусида назорат тартибидаги иш юритиш тугатилади. Узбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 июлдаги “Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6034-сонли Фармонига мувофиқ 2021 йил 1 январдан бошлаб суд ишларини назорат тартибида кўриш институтини тугатиш, Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси, Баш прокурори ва улар ўринbosарларининг суднинг ҳал қилув қарорлари, хукмлари, ажримлари ҳамда қарорлари устидан назорат тартибида протест кириши хуқуқини бекор қилиш амалга оширилади.

Суд ишларини юритиш босқичлари ҳакида фикр юритганда биргина вилоят ва унга тенглаштирилган иқтисодий судларда биринчи инстанция, апелляция ва кассация инстанцияларида, яъни учта инстанцияда ишларни кўриши мумкин эди. Янги ислоҳотларга кўра вилоят судларида биринчи инстанция судларида кўрилган ишлар вилоят суднинг апелляция инстанциясида кўрилмаслиги белгиланмоқда. Эндиликда вилоят суднинг биринчи инстанция суди қарори устидан берилган шикоят ва протестлар бевосита Олий суднинг тегишли судлов ҳайъатида апелляция тартибида кўрилади ва бу билан бир инстанция судида ишларни фақатгина бир марта кўриш тамойили амалга оширилади.

Эндиликда 2021 йил 1 январдан бошлаб туманлараро, туман, шаҳар иқтисодий судлари сони 68 тани ташкил этади ҳамда ушбу судлар учун 395 та бирлик, шундан судьялар – 141 та бирлик ажратилади. Маълумот ўрнида бугунги кунда 71 та туманлараро, туман (шаҳар) иқтисодий судлари учун 425 та бирлик, шундан судьялар – 177 та бирлик мавжуд.

Шунингдек Олий суд тузилмасида инвестициявий низоларни ҳамда рақобатга оид ишларни кўриш бўйича судлов таркиби тузилиши белгиланди. Судлов таркиби томонидан биринчи инстанция суди сифатида кўрилади ҳамда қолган инвестициявий низолар инвесторларнинг хоҳишига кўра, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар суди томонидан биринчи инстанция суди сифатида кўрилиши мумкин. Келгусида бу тоифадаги ишлар ҳам янги иш юритиш тури сифатида процессуал қонунчиликда ўз аксини топади.

ИПКда иш юритиш турлари сифатида буйруққа, даъво ишини юритишга оид ва алоҳида тоифадаги ишларни кўриб чиқиши кўрсатилган. Ҳукуқшунос олимлар О.Оқюлов ва З.Эсановалар томонидан суд иш юритиш турларини даъво тартибида юритиладиган ишлар; суд буйругини беришга оид ишлар; банкротлик тўғрисидаги ишлар; юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш тўғрисидаги ишлар; ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишлар; ҳукуқий таъсир чораларини қўллаш тўғрисидаги ишларга бўлиш тўғрисида фикр билдирилади [1].

Ҳукуқшунос И.Салимованинг фикрича ҳам буйруқ, даъво ва алоҳида тоифадаги ишлар – бу иш юритиш турлари ҳисобланади [2].

Ҳукуқшунос олим Б.Т.Матюшин суд ишларини юритишни қўйидаги асосий 3 турга бўлиб кўрсатган [3]:

1. Биринчи инстанцияда ишларни мазмунан кўриб чиқиши ва ҳал этиш бўйича иш юритиш;
2. Суд хужжатларини қонунийлиги ва асосланганлигини текшириш бўйича иш юритиш (апелляция, кассация, назорат ва янги очилган ҳолатлар бўйича);
3. Арбитраж суд хужжатлари ва бошқа суд органларининг хужжатлари ижроси устидан суд назорати бўйича иш юритиш (ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорлари юзасидан низолашиш, чет давлатлар судларининг ва арбитражларининг ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш, судларнинг суд хужжатларини ижро этиш).

Б.Т.Матюшин даъво ёки алоҳида иш юритишни суд ишларини юритишнинг шакли сифатида ҳисоблайди.

Бизнинг фикримизча, назарий жиҳатдан биринчи инстанцияда иш юритиш турларининг батафсил рўйхатини қўйидагича келтириш мумкин:

1. Суд буйруғи бериш тўғрисидаги иш юритиш;
2. Даъво тартибида иш юритиш:
 - 2.1. Даъво ишини юритишнинг белгиланган умумий қоидалари бўйича иш юритиш;**
 - 2.2. Соддалаштирилган тартибда иш юритиш.**
3. Алоҳида тоифадаги ишлар бўйича иш юритиш:
 - 3.1. Банкротлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиши тартиби;**
 - 3.2. Юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш тўғрисидаги ишларни қўриши;**
 - 3.3. Ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори юзасидан низолашиши тўғрисидаги ишларни юритиш;**
 - 3.4. Корпоратив низолар бўйича иш юритиш;**
 - 3.5. Ҳукуқий таъсир чораларини қўллаш тўғрисидаги ишларни юритиш;**
 - 3.6. Йўқолган суд ишини ва ижро ишини юритишни тиклаш тўғрисидаги ишларни юритиш.**
4. Чет эллик шахслар иштирокидаги ишларни қўриши тартиби.
5. Чет давлат ҳакамлик судларининг (арбитражларининг) ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш билан боғлиқ ишларни юритиш.

6. Маъмурий муносабатлар бўйича (шу жумладан маъмурий ҳукуқбузарликлар тўғрисида) иш юритиш.

Ҳукуқшунос олим И.Н.Колядко суд ишларини юритишни қўйидаги тоифаларга бўлади [4]:

1. Ҳукуқ тўғрисидаги низонинг мавжудлигига қараб даъво тартибида ва даъвосиз ишларни юритиш;

2. Ишларни кўриб чиқишининг умумий ва соддалашган қоидаларини қўллаш хусусиятига қараб суд буйруғи тартибида иш юритиш ва бошқа умумий асосда иш юритиш;

3. Суд фаолиятининг предметига қараб, хусусан моддий (даъво, суд буйруғи, банкротлик тўғрисида) ёки процессуал (ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорлари юзасидан низолашиш, чет давлатлар судларининг ва арбитражларининг ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш) ҳуқуқий хусусиятга эга ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш;

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, таъкидлаш зарурки, айрим тоифадаги ишларнинг хусусиятларини белгиловчи процессуал қоидаларнинг хаммаси ҳам судларда иш юритиш турларини ташкил қилмайди. Улар ўз табиатига кўра суд ишларини юритишнинг бирор бир турига тааллуқли ҳисобланади. Масалан ҳакамлик судининг ҳал қилув қарорини бекор қилиш тўғрисидаги аризани кўриб чиқишида ИПКнинг 1-бўлими ("Умумий қоидалар") ва 2-бўлими (Биринчى инстанция судида иш юритиш) қоидалари ҳам қўлланилиши мумкин.

Аввалги Хўжалик процессуал кодексда алоҳида тоифадаги ишлар бўйича иш юритиш бўйича қайси иш юритиш турлари кириши аниқ қўрсатилган эди. Янги қабул қилинган ИПКда эса бу тоифага кирувчи ишлар кодекс тузилишидан келиб чиқиб аниқ ажратиб олишнинг имконияти мавжуд эмас.

Хукуқшунос И.Салимова йўқолган суд ишини ва ижро ишини юритишни тиклаш тўғрисидаги ишларни процессуал ҳуқуқ назариясида ушбу тоифадаги ишларнинг ўзига хос процессуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда алоҳида тартибида юритиладиган ишлар тоифасига киритиш мумкинлигини таъкидлаган [5]:

Суд ишларини юритиш турларига Фуқаролик процессуал кодексининг 1-моддасига асосан буйруқ тартибидаги ишларни, даъво тартибидаги ишларни, алоҳида тартибида юритиладиган ишларни, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни ва чет давлат судларининг ҳамда чет давлат ҳакамлик судларининг (арбитражларининг) ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш билан боғлиқ ишлар тоифалари киритилганлигини кўришимиз мумкин.

Фуқаролик процессуал қонунчилигига ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ бўлган ишларни юритиш алоҳида тартибида юритиладиган ишлар тоифасига киритилмаган, шунингдек чет давлат ҳакамлик судларининг (арбитражларининг) ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш ишлари ҳам бошқа суд ишларини юритиш турларидан фарқли жиҳатларини инобатга олиб алоҳида қайд этилган. Демак иқтисодий процессуал қонунчилиқда 3 та суд ишларини юритиш турлари бўлса, фуқаролик процессуал қонунчилигига улар 5 тани ташкил этади.

Хукуқшунос И.Салимова юқоридаги асосларни инобатга олиб, кодекснинг янги таҳририни қабул қилиш пайтида ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишлар ҳамда чет эл судларининг қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисидаги ишларни иқтисодий (хўжалик) судларга тааллуқли алоҳида ишлар сифатида кўрсатиш таклиф қилган ва бу таклиф ИПКнинг 25-моддаси биринчى қисмининг 4 ва 6-бандларида ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишлар ҳамда чет эл судларининг қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш тўғрисидаги ишларни иқтисодий судларга тааллуқли алоҳида ишлар сифатида кўрсатилган бўлсада, қўшимча сифатида қуидагилар таклиф этилади. Демак суд ишларини юритиш турлари билан иқтисодий судларга тааллуқли ишлар тушунчасининг фарқланишини инобатга олиб, айнан ИПКнинг 1-моддаси иккинчи қисмини қуидаги таҳрирда баён этиш мақсадга мувофиқ:

"Иқтисодий суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонун хужжатлари буйруқка, даъво ишини юритишга оид ва алоҳида тоифадаги ишларни, ҳакамлик судининг ҳал қилув қарори билан боғлиқ ишларни ва чет давлат судларининг ҳамда чет давлат ҳакамлик судларининг (арбитражларининг) ҳал қилув қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш билан боғлиқ ишларни кўриб чиқиши тартибини белгилайди.

Ўзбекистон Республикасининг "Суд хужжатлари ва бошқа органлар хужжатларини ижро этиш тўғрисида"ги Қонуннинг 86-1-моддасида давлат ижроқисининг қарорлари устидан шикоят бериш ва протест келтириш тартиби келтирилган бўлиб, иқтисодий суд томонидан берилган ижро хужжати бўйича давлат ижроқисининг чиқарган қарори устидан ундирувчи ёки қарздор томонидан ижро хужжатини берган иқтисодий судга ёки бўйсунув тартибида юқори турувчи органга, мансабдор шахсга, қарор чиқарилганлиги ҳақида хабар қилинган кундан эътиборан ўн кунлик муддатда шикоят берилиши мумкинлиги белгиланган. Бу

ерда ҳуқуқ тўғрисидаги низо мавжуд бўлмай, балки давлат ижрочисининг ҳаракатлари устидан норозилик мавжуд бўлади. Бу эса иқтисодий судларга ҳуқуқий низони эмас балки давлат ижрочисининг ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги бўйича қонуний баҳо бериш масаласини юкламоқда.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 186-моддасида эса давлат ижрочисининг қарорини ҳақиқий эмас, ҳаракатларини (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш тўғрисидаги ариза (шикоят) манфаатдор шахсга ўзининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги тўғрисида маълум бўлган пайтдан эътиборан ўн кун ичida судга берилиши мумкинлиги белгиланган, яъни бу тоифадаги ишлар маъмурий судларга тааллуқлидир. Маъмурий судларнинг Ўзбекистонда ташкил этилишидан мақсад ҳам айнан маъмурий органнинг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг, улар мансабдор шахсларининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) билан маъмурий судга мурожаат этишининг ягона тизимини ташкил этишни кўзлаган эди. ИПКда эса мансабдор шахслар қарорлари устидан шикоят бериш бўйича бирорта норма мавжуд эмас.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, давлат ижрочисининг қарорлари устидан шикоят бериш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиши тартибини ИПКда алоҳида тоифадаги ишлар бўйича иш юритиш тоифасига киритган ҳолда янги 30¹-боб билан тўлдириш, ушбу бобда давлат ижрочисининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиши тартиби; давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) билан судга мурожаат этиш ҳуқуки; давлат ижрочисининг қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) билан судга мурожаат этиш муддатлари; давлат ижрочисининг қарорини ҳақиқий эмас, ҳаракатларини (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш тўғрисидаги аризанинг (шикоятнинг) шакли ва мазмuni; давлат ижрочисининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд муҳокамасининг хусусиятлари; давлат ижрочисининг қарори, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш тўғрисидаги иш бўйича суднинг ҳал қилув қарори қабул қилиш хусусиятларига оид масалаларни қамраб олиши зарур. Ушбу нормаларни ИПКнинг 5-бўлими (Иқтисодий судларнинг суд ҳужжатларини ижро этиши) қоидаларига ҳам киритиш мумкин.

Ҳуқуқшунос И.Салимова томонидан иқтисодий судлар ваколатидан “Хуқуқий таъсир чораларини кўллаш тўғрисидаги ишлар”ни маъмурий судлар ваколатига ўтказиш таклифи илгари сурилган [6].

Бизнинг фикримизча ушбу таклифга тўлиқ қўшилиб бўлмайди. Чунки молиявий санкцияларни кўллашдан ташқари кўрсатилган барча ҳуқуқий таъсир чоралари асосан пул маблағларини бевосита ундириш билан боғлиқ қисмини иқтисодий судлар ваколатида қолдириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Оқюлов О., Эсанова З. Хўжалик процессуал ҳуқуқи фанининг умумий қоидалари. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Ахборотномаси. 2016 йил, 1-сон, 28-б.
2. Салимова И.М. Иқтисодий низоларнинг тааллуқлилиги (назарий-ҳуқуқий ва процессуал жиҳатлари). Юрид.фан.бўй.фал.док.(PhD)... дисс. – Т.: ТДЮУ, 2020. – Б. 71.
3. Матюшин Б.Т. Структура арбитражного судопроизводства по АПК РФ // Вестник КГУ. 2006. №5. – С. 194-196. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-arbitrazhnogo-sudoproizvodstva-po-apk-rf> (мурожаат этилган кун: 02.08.2020).
4. Колядко И.Н. Тенденции развития законодательства и институтов стадий и видов судопроизводства в гражданском и хозяйственном процессе / И.Н. Колядко // Юстиция Беларуси. - 2005. - № 11. - С. 41-46 URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/112076/1/Koliadko_1.pdf (мурожаат этилган кун: 02.08.2020)
5. Салимова И.М. Иқтисодий низоларнинг тааллуқлилиги (назарий-ҳуқуқий ва процессуал жиҳатлари). Юрид.фан.бўй.фал.док.(PhD)... дисс. – Т.: ТДЮУ, 2020. – Б. 72.
6. Салимова И.М. Иқтисодий низоларнинг тааллуқлилиги (назарий-ҳуқуқий ва процессуал жиҳатлари). Юрид.фан.бўй.фал.док.(PhD)... дисс. – Т.: ТДЮУ, 2020. – Б. 150.

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Г.Б.Нурмуҳаммедова,
МГ Ҳарбий-техник институти
кафедра катта ўқитувчиси, доцент.
Телефон: +998994034447
xti_ng1010@mail.ru

Аннотация: Мақолада асосий эътибор коррупцияга қарши курашиш ҳамда унинг профилактикаси масалалариға қаратилган бўлиб, ушбу турдаги жиноятларни профилактикаси, усуллари ва механизмлари назарий хulosалар, хорижий давлатлар тажрибалари асосида ёритиб берилган.

Калит сўзлар: коррупция, профилактика, коррупцияга қарши курашиш, устувор йўналишлар, қонун.

Мамлакатда коррупциянинг олдини олиш шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашга хизмат қиласди. Коррупция билан боғлиқ жиноятлар профилактиксига бу коррупцион ҳаракатларни аниқлаш ва камайтириш, уларнинг содир этилиш шарт-шароитларини ҳамда сабабларини бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар йиғиндисидир.

Ҳозирда коррупция энг кам тарқалаётган давлатлар деб тан олинган кўпгина давлатларда миллий ва ҳалқаро ҳуқуқий ҳужжатлар ўз самарасини бермоқда.

Transparency International Corruption Perceptions Index (CPI) 2014 йил эълон қилган маълумотда Ўзбекистон коррупциялашган давлатлар рўйхатида 185 та мамлакатдан 166-ўринни эгаллаган. Минтақада эса Туркманистандан кейин, иккинчи ўринда эътироф этилган. Орадан икки йил ўтиб, давлат коррупция рейтингида 10 поғона юқорилади, аммо 2017 йилда Ўзбекистон 157-ўринда, 2018 йилда 158-ўринда эътироф этилди[1]. Шунга қарамасдан алоҳида таъкидлаш жоизки, юртбошимизнинг фаол ташабbusлари туфайли мамлакатда барча соҳаларда олиб борилаётган ислоҳотлар натижасида 2019 йил хulosаларига кўра Ўзбекистон 153-ўринга[2] кўтарилишга эришган бўлса-да, бу иллат ҳали барҳам топмаган. Зоро, мамлакатнинг янгилangan сиёсати инсон қадр-қимматини олий даражага кўтариш, жамиятда адолат ва қонун устуворлигини сўзсиз таъминлаш каби юксак ғояларга таянилган ҳолда олиб борилаётган бўлса-да, афсуски, бу йўлдаги ислоҳотлар натижадорлигига салбий таъсир кўрсатаётган, тараққиётга тўсиқ бўлаётган бир қатор омиллар, иллатлар сакланиб қолмоқда.

Бугунги кунда Янги Ўзбекистонда ижтимоий-иктисодий ислоҳотларнинг бошиданоқ бутун давлат ҳокимияти тизимида, унинг алоҳида бўғинларида коррупцияга қарши курашиш алоҳида устувор вазифа эканлиги эълон қилинди. Ҳатто, Юртбошимиз Ш.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимга бағишлиланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги маърузасида “Жамиятимизда коррупция, турли жиноятларни содир этиш ва бошқа ҳуқуқбузарлик ҳолатларига қарши курашиш, уларга йўл қўймаслик, жиноятга жазо албатта мукаррар экани тўғрисидаги қонун талабларини амалда таъминлаш бўйича қатъий чоралар ўришимиз зарур”[3] лигини таъкидлаган эди.

2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ўзининг туб моҳияти билан айнан коррупцияни таг-томири билан йўқ қилишга қаратилган тарихий ҳужжат бўлди. Унда барча соҳаларда коррупцияга барҳам бериш, унинг илдиз отишига шароит яратсаётган сабабларни бартараф этишга қаратилган аниқ чора-тадбирлар баён қилинди.

2019 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Мазкур Фармон билан 2019 – 2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш бўйича иккинчи Давлат дастури тасдиқланди.

Коррупцияга қарши курашиш коррупция даражасини ва унинг ижтимоий хавфлилигини пасайтиришни кўзловчи, шунингдек унинг детерминантларини бартараф этиш ва йўқ қилишга қаратилган мураккаб тизимдан иборат фаолиятдир. Ушбу фаолият коррупцияни

мутлақо йўқ қилиш имконига эга эмас. Бироқ, шунга қарамасдан, уни давлат, жамият ва фуқаролар ҳаётига сезиларли таъсир кўрсатмайдиган ижтимоий мақбул даражага тушириш мумкин.

К.Фридрихнинг қарашларига кўра[4], коррупцияни йўқ қилишни вазифа сифатида белгилаш мумкин эмас, яъни бу утопия ҳисобланади. Унга қарши курашдаги асосий вазифа коррупцияни сиёсий тизимга ёйилишини, издан чиқаришини олдини олишга қаратиш лозим деб изоҳлади. Россиянинг "ИНДЕМ" маркази директори Г.Саттаров[5] коррупцияга қарши курашни мураккаблигини барча амалга оширилаётган кураш чора-тадбирларининг тизимга солинмаганлиги ва мувофиқлаштирилмаганлиги билан боғлиқлигини таъкидлайди.

Бир қатор давлатларнинг коррупцияга қарши курашиш қонунчилиги таҳлил қилинганда, ушбу қонунларда "Коррупцияга қарши курашиш" атамасига таъриф мустаҳкамланганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, Россия Федерациясининг 2008 йил 25 декабрдаги "Коррупцияга қарши кураш тўғрисида"[6] ги Федерал қонунида, шунингдек, Қозогистон Республикасининг 2015 йил 18 ноябридаги "Коррупцияга қарши кураш тўғрисида"[7] ги қонунида 1-моддасининг ўзидаёқ "коррупцияга қарши курашиш" атамасига таъриф берилганлигини кўришимиз мумкин.

Коррупция, унинг содир этилиш сабаб ва шарт-шароитлари ҳамда ушбу турдаги жиноятларни профилактика қилиш муаммоларини илмий тадқиқ қилган бир қатор олимлар коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг профилактикасини турлича таснифлашган. Хусусан, В.К.Максимов[8] коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг профилактикасини икки гурӯхга ажратишни таклиф этган, яъни умумий ва маҳсус профилактика.

Умумий профилактика учун аҳолининг турмуш тарзини яхшилаш ва давлатнинг иқтисодий асосларини мустаҳкамлаш, шунингдек хуфёна иқтисодиётнинг таркибий қисмини қисқартириш талаб тилади. Шу билан бирга, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш, давлат ҳокимиятининг барча соҳаларини мустаҳкамлаш ўйли билан ҳақиқий демократия даражасига эришиш билан боғлиқ сиёсий ўзгаришлар амалга оширилиши керак.

Маҳсус профилактика бу давлат бошқарув аппаратида коррупциянинг олдини олувчи чора-тадбирлар йиғиндиси, яъни давлат функцияларини бажарувчи органлар ва ушбу органларнинг ваколатлари бажарилишини таъминлаш функциясини бажарувчилар ходимлар ўргасидаги чора-тадбирлар йиғиндиси, бўлиб улар қуйидагилар:

- ижтимоий-иқтисодий хусусиятдаги, яъни мансабдор шахсларнинг моддий фаровонлиги ва ижтимоий таъминланганлигини ошириш билан боғлиқ;
- ташкилий хусусиятдаги, яъни давлат органлари ва мансабдор шахсларининг хизмат ўташ тартиби, ходимларни танлаш ва жойлаштириш, коррупцияга қарши курашиш фаолияти билан шуғулланувчи субъектлар фаолиятини ташкиллаштириш билан боғлиқ бўлган;
- коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги ҳалқаро ҳуқуқий ҳужжатларни ратификация қилиши билан боғлиқ хусусиятдаги, яъни, амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга коррупцияга қарши курашишга йўналтирилган қонунлар ва бошқа норматив-ҳужжатларнинг мажбурий криминологик экспертизасини жорий этишини назарда тутувчи қўшимча ва ўзгартишлар киритиш ва янгиларни қабул қилиш ўйли билан такомиллаштириш.

Криминолог олима А.И.Долгова[9] коррупцияга қарши курашни ташкиллаштиришнинг умумий босқичлари қуйидагиларни ўз ичига олади дея таъкидлайди: а) коррупциянинг ривожланиб бориши ва унинг сабабларини доимий таҳлил қилиш; б) реал ҳолатдаги сиёсий, иқтисодий, ижтимоий шароитларга, жамиятнинг ҳуқуқий маданиятига, ҳуқуқ-тартибот тизимига асосланган тарзда коррупцияга қарши кураш стратегияларини ишлаб чиқиш; в) қонунчиликни такомиллаштириб бориши; г) мақсадли давлат дастурларини ишлаб чиқиш; д) давлат ҳокимияти органларининг фаолиятини мувофиқлаштириб бориши; е) ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларда коррупцияга қарши кураш билан шуғулланувчи мутахассис ходимларни тайёрлаш ва малакасини ошириб бориши; ж) фуқаролик жамияти институтлари, аҳоли, юридик шахсларнинг ёрдамидан фойдаланиши; з) мунтазам равишда амалга оширилган ишларнинг натижаларини баҳолаш ва ўзгартишилар киритиб бориши.

Шунингдек, баъзи манбаларда[10] коррупция билан боғлиқ жиноятларни профилактикасини такомиллаштиришда ушбу йўналишда ишлаб чиқилган ҳужжатлар ҳам ўз самарасини беради деган фикрдалар. Коррупцияга қарши курашиш сиёсатини амалга оширишда

қўйидаги ҳужжатларни қабул қилиш керак деб ҳисоблашади, яъни:

- бюджет маблағлари ва донорлик ёрдамида маблағларни тақсимлаш жараёнини режалаштириш ва ушу соҳада устувор бўлган соҳаларни аниқлаштириш;
- ислоҳотларнинг аниқ ишлаб чиқилган йўл хариталарини тузиш;
- кенг жамоатчиликни жалб этиш ҳамда мазкур ислоҳотларнинг сиёсий устуворилги, ютуқлари, муаммолари ва оқибатлари тўғрисида жамоатчиликнинг хабардорлигини оширишга қаратилган ҳужжатлар.

Истамбул Ҳаракатлар Режаси (ИХР) аъзо давлатларининг коррупцияга карши кураш сиёсати ҳуқуқни муҳофаза қилиш чоралари ва унинг оқибатларига эмас, аксинча ҳуқукий ва институционал ислоҳотларга қаратилганлигини кўришимиз мумкин[11].

Буюк Британиянинг коррупцияга қарши кураш стратегияси ўрганилганда, мамлакатда 2017-2022 йилларга мўлжалланган “Коррупцияга қарши кураш бўйича” янги стратегия аасосида олиб борилаётганлигини айтишимиз мумкин. Ушбу стратегия 2017 йилнинг декабрида эълон қилинган бўлиб, унинг асоси сифати мамлакатда 2014 йилда Англия тарихида биринчи марта қабул қилинган “Коррупцияга қарши Ҳаракатлар режаси” хизмат қилган. Барча давлат органлари фаолиятини қамраб олган ва коррупцияга қарши самарали курашнинг узоқ муддатли мақсадини белгилаёдиган ушбу стратегия коррупциянинг олдини олиш бўйича ҳукуматнинг йўл харитаси ҳичбланган. Режада коррупцияга қарши курашда олти устувор йўналиши белгиланган: чегарлар ва портлар каби иқтисодиётнинг коррупция юқори хавфли тармоқларида тизим ичидаги коррупцияни камайтириш; Буюк Британиянинг халқаро молиявий марказ сифатида обрўсини мустаҳкамлаш; давлат ва хусусий секторда касбий этикага риоя қилиниши кенг тарғиб қилиш; давлат эҳтиёjlари учун товарлар, ишлар ва хизматларни сотиб олишда ва грантларни тақсимлашда коррупцияни камайтириш; дунё бўйлаб ишбилармонлик муҳитини яратиш; коррупцияга қарши курашда бошқа давлатлар билан ҳамкорлик қилиш. Ушбу олти учтувор йўналишни амалга ошириш учун 20 га яқин вазифалар белгилаб олинган.

Таҳлилчиларнинг фикрига кўра, коррупциянинг олдини олиш борасидаги давлат сиёсатининг яна бир усули бу мамлакатда доимий равища коррупция даражасининг мониторингини олиб бориш ва баҳолаш механизмининг мавжудлигидир. Ўтказилган таҳлиллар натижасида кўпгина ИХРга аъзо давлатларнинг коррупцияга қарши кураш режаларининг бажарилишини назорат қилишнинг аниқ тартиби ўрнатилганлигини кўришимиз мумкин. Баъзи мамлакатларда ушбу режаларнинг бажарилиши устидан парламент назорати ўрнатилган (Украина, Мўғилистон).

Жумладан, Украинада, коррупциянинг олдини олиш бўйича миллий Агентлик коррупцияга қарши ислоҳотларнинг таъсирини мунтазам равища баҳолаш учун методология ишлаб чиқкан бўлса, Қозогистонда коррупцияга қарши кураш сиёсати қандай амалга оширилаётганлигини баҳолаш учун Махсус мониторинг гурухи ташкил этилган. Ушбу гурух аъзолари мамлакатнинг барча ҳудудларида бўлиб, давлат муассасалари, ташкилотларида кўрилган чора-тадбирлар таҳлилини олиб боришади ва уларга ўз тавсияларини бериб боришиди. Латвияда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш Бюроси мамлакатда ушбу йўналишдаги стратегия доирасида ҳаракатларни мувофиқлаштириш учун жавобгар ҳисобланади ва Вазирлар Махкамасига оралиқ ва якуний ҳисботларни тақдим этади. Ўзбекистонда, эса коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва ҳамкорлигини таъминловчи орган сифатида Республика Идоралараро комиссия фаолият юритмоқда.

Юқоридагиларни инобатга олиб Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасига қўйидаги таърифни қўшиш мақсадга мувофиқ, яъни “**Коррупцияга қарши курашиш** – бу давлат бошқарув органлари ва жамоат ташкилотларининг коррупциянинг олдини олиши (коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси); коррупцияга қарши жиноий-ҳуқукий курашиш (коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, олдини олиш, фош этиш, тергов қилиш); коррупция оқибатларини бартараф қилиши билан боғлиқ ташкилий чора-тадбирларни ўз ичига қамраб олган фаолияти”.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 3-бобини “Коррупцияга қарши курашиш чора-тадбирлар тизими” таҳририда баён этиш

ҳамда тегишли равищда коррупцияга қарши курашиш чора-тадбирларни ўз ичига олган 16-27-моддаларини киритиш:

16-модда. Коррупцияга қарши курашиш чора-тадбирлар.

Коррупцияга қарши курашиш чора-тадбирлари қуидагилардан иборат:

1) коррупцияга қарши мониторинг; 2) коррупция хавфларини таҳлил этиш; 3) коррупцияга қарши маданиятни шакллантириш (коррупцияга қарши муросасиз рухни шакллантириш); 4) республика қонунчилигига мувоғик юридик экспертиза ўтказилиши жараённанда коррупцияга мойил нормаларни аниқлаш; 5) коррупцияга қарши стандартларни шакллантириш ва уларга риоя этиш; 6) молиявий назорат; 7) манбаатлар тўқнашувини олдини олиш ва ҳал этиш; 8) тадбиркорлик соҳасида коррупциянинг олдини олиш чоралари;

9) коррупция билан боғлиқ ҳукуқбузарликларни аниқлаш, тўхтатиш, очиш ва тергов қилиш; 10) коррупция билан боғлиқ ҳукуқбузарликлар тўғрисида хабар қилиш; 11) коррупцияга қарши курашиш тўғрисида Миллий дастурни шакллантириш ва эълон қилиш.

Юқорида келтирилган қарашлар ва таҳлилларни инобатга олиб мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш соҳасида қуидаги ташкилий-ҳуқуқий механизmlарни жорий этиш таклиф этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Corruption Perceptions Index 2018: Statistically significant changes. 2018_CPI_Statistically Significant Changes
2. <http://www.youtube.com/c/Globalproartcom>
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тарққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 141 б.
4. Быстрова А., Сильвестрос М. Феномен коррупции: некоторые исследовательские подходы. <http://www.gumer.info>
5. Противодействие коррупции: как выстроить системный подход?. www.insor-russia.ru/ru/news
6. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82959/
7. <http://miid.gov.kz/ru/pages/o-protivodeystvii-korrupsii>
8. Максимов В.К. Понятие коррупции (криминологический аспект) и меры ее предупреждения в государственном аппарате. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук Москва-2005, 32 стр.
9. Криминология: Учебник для вузов/Под общ. Ред. д.ю.н., проф. А.И.Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «НОРМА-ИНФРА», 2002. – С. 575.
10. Коррупцияга қарши кураш тармоғи Истамбул Ҳаракатлар Режаси (ИХР) доирасида Шарқий Европа ва Марказий Осиё давлатларининг 2016-2019 йилларда коррупцияга қарши кураш соҳасидаги ислоҳотлари Мониторинги www.oecd.org/corruption/acn.
11. Коррупцияга қарши кураш тармоғи Истамбул Ҳаракатлар Режаси (ИХР) доирасида Шарқий Европа ва Марказий Осиё давлатларининг 2016-2019 йилларда коррупцияга қарши кураш соҳасидаги ислоҳотлари Мониторинги www.oecd.org/corruption/acn.

**СУД ТИЗИМИ ИСЛОХОТЛАРИ - ҚОНУН УСТУВОРЛИГИНИ
ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ АСОСИ**

*Хидирова Нилуфар Хушваковна,
Тошкент шаҳар 47-мактаб
ўқитувчиси.*

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида жамиятимиз ҳаётининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳамда маънавий ва маърифий соҳаларида туб ислоҳотлар ва янгиланишлар амалга оширилди. Айни ана шу ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида қонун ва адолат устуворлигига эришиш мақсадида энг муҳим соҳалардан бири бўлган суд ҳокимияти тизимини ҳам босқичма-босқич ислоҳ қилиб бориш ва уни мустаҳкамлаб бориш йўлидан борилди.

Бинобарин, Ўзбекистонда Суд ҳокимиятининг мустақиллигини таъминлаш, уни собиқ тузумда бўлгани каби қатағон қуроли ва жазолаш идораси сифатидаги орган эмас, балки инсон ва фуқаро хуқуқи ва эркинликларини ишончли ҳимоя ва муҳофаза этишга хизмат қиладиган том маънодаги мустақил давлат институтига айлантиришга қаратилган кенг кўламдаги ислоҳотлар амалга оширилар экан, “Харакатлар стратегияси”нинг амалиётга жорий этилиши билан бу масалага эътиборни кучайтириш яна давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Шу боисдан суд-хуқуқ тизимини янада демократлаштириш ва эркинлаштириш, суд, хуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, аҳолининг одил судловга бўлган ишончини ошириш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлаш мақсадида бир қанча хуқуқий-меъёрий хужжатлар қабул қилингандигини алоҳида таъкидлаш лозим. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд-хуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг хуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2016 йил 21 октябрь), “Ўзбекистон Республикаси Суд тизими тузилемасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2017 йил 21 февраль), “Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг хуқуқ ва эркинликларини кучайтириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги (2017 йил 30 ноябрь), “Суд-хуқуқ тизимини янада такомиллаштириш ва суд ҳокимияти органларига ишончни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2018 йил 13 июль) Фармонлари мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлашнинг хуқуқий асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 февралда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Суд тизими тузилемасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони суд тизимини ислоҳ қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ушбу қабул қилинган Фармонга мувофиқ, номзодларни танлаш ва судьялик лавозимига тайинлаш тизимини тубдан такомиллаштириш, судьяларнинг мазкур жараёндаги иштирокини кенгайтириш, юқори малакали судьялар корпусини шакллантириш учун масъул бўлган органнинг мақоми ҳамда ваколатларини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ташкил этилганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Фармондаги яна бир муҳим жиҳатлардан бири – бу Ўзбекистон Республикаси Олий Суди ва Олий хўжалик судининг фуқаролик, жиноий, маъмурий ва иқтисодий суд иш юритуви соҳасида суд ҳокимиятининг ягона олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий судига бирлаштирилиши бўлди. Ушбу ислоҳот ўз навбатида суд тизимини бошқаришдаги бир-бирини тақрорловчи функцияларни бартараф этишга ҳамда ягона суд амалиётини шакллантирилишига олиб келди. Зеро, ўтган йиллардаги тажрибалар шуни кўрсатдики, Суд ҳокимияти икки олий органининг параллел равища фаолият юритиши қонун хужжатлари талабларини бир хилда қўлланишини таъминлай олмади. Шунингдек, бир-бирига ўхшаш масалалар юзасидан турлича қарорлар қабул қилинишига олиб келди. Ушбу Фармонга кўра мамлакатимизда илк маротаба давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари ғайриқонуний харакатлари (харакатсизлиги) устидан фуқароларнинг судга шикоят қилиш хуқуқининг конституциявий кафолатларини амалга оширишни таъминлашга хизмат қиладиган Ўзбекистон Республикаси Олий судининг маъмурий ишлар бўйича судлов ҳайъати, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари ҳамда туман (шаҳар) маъмурий судлари ташкил этилди. Ҳозирги кунга қадар давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари

ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоятларни кўриб чиқиш Фуқаролик ва Хўжалик процессуал кодексларига мувофиқ фуқаролик ишлари бўйича судлар ва хўжалик судлари томонидан, маъмурий ҳукуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар эса "Маъмурий жавобгарлик тўғрисида"ги Кодексга мувофиқ жиноят ишлари бўйича судлар томонидан амалга оширилаётган эди. Эндиликда ушбу тоифадаги ишлар янги ташкил этилган маъмурий судлар томонидан кўрилмоқда. Яна бир мухим жиҳат, замонавий талаблардан келиб чиқиб, тадбиркорлик субъектларининг ҳукуқларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш мақсадида Фармон билан Қоракалпогистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар хўжалик судлари тегишли "Иқтисодий суд"лар этиб ўзгартирилди. Ва айни пайтда мамлакатимизниг иқтисодий салоҳияти ва тадбиркорлик субъектлари сонининг ортиб борилаётганлигини ҳисобга олган ҳолда ишларни биринчи инстанцияда кўриб чиқишга ваколатли бўлган 71 та туманлараро, туман (шаҳар) иқтисодий судлари ташкил этилди. Шунингдек, Фармонга кўра ҳарбий судларнинг штат бирликларининг Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари таркибидан чиқарилиб, Ўзбекистон Республикаси Олий суди тизимиға ўтказилиши ҳам мухим аҳамиятга эга бўлди. Ваҳоланки, ҳарбий судьяларнинг авваллари Мудофаа вазирлиги штатига киритилганлиги ушбу вазирлик ижро ҳокимияти органи ҳисобланиши туфайли суд ҳокимияти мустақиллигининг ҳамда унинг фаолиятини ташкил этишининг асосий тамойилларига мувофиқ келмас эди. Ушбу амалга оширилган ислоҳотлар "Ҳаракатлар стратегияси"да белгилаб берилиган вазифалар сифатида 2017-2018 йилларда мамлакатимизда қонун устуворлигига эришишдаги энг мухим қадамлардандир. Шунингдек, бу ўзгаришлар инсон ҳукуqlари ва эркинликларини таъминлаш, одил судловга эришиш, ҳукуқни муҳофаза қилиш идоралари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилганлигини ҳам алоҳида қайд этиш лозим. Жумладан, бугунги кунда фуқароларнинг шахсий ҳаёти дахлсизлигининг конституциявий кафолатларини, шу жумладан, тинтуб ва телефон орқали сўзлашувларни эшишиб туришга санкция бериш ҳукуқини судларга ўтказиш, миллий хавфсизлик органлари тизимини тубдан ислоҳ қилиш, вақтинча сақлаш, тергов хибсоналари ва жазони ижро этиш муассасаларини видео-кузатув тизимлари билан жиҳозлаш, йўл-патрул ва патруль-пост хизмати ходимларини мобиль видеокамералар билан таъминлаш, патруль хизматининг стационар постлари сонини оптималлаштириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Ушбу комиссия депутатлар ва сенаторлардан иборат таркибда шакллантирилди. Суд ҳокимияти ва судьяларнинг мустақиллигини таъминлашга қаратилган қонун ҳужжатлари ижроси устидан тизимли мониторингни олиб бориш, мавжуд муаммоларни, соҳага оид қонун ҳужжатларини танқидий таҳлил қилиш, одил судловни амалга оширишга ҳамда суд ҳокимияти ва судьяларнинг мустақиллигига салбий таъсир кўрсатаётган омилларни аниқлаш, суд-ҳуқуқ соҳасидаги қонун ҳажжатларини такомиллаштириш масалалари юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш ҳамда ривожланган хорижий мамлакатларнинг суд ҳокимияти ва судьялар мустақиллигини таъминлаш борасидаги тажрибасини ўрганиш мазкур Комиссиянинг асосий вазифалари этиб белгиланди. Хулоса сифатида шуни алоҳида таъкидлашимиз лозимки, мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизими соҳасида қабул қилинаётган барча қонунлар, карорлар, фармонлар ва бошқа ҳукуқий-меъёрий ҳужжатларнинг асосий моҳияти ва бу соҳада амалга оширилаётган ислоҳотларнинг бош мазмuni фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, энг аввало, жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишнинг ишончли кафолатларини таъминлашга, шунингдек, уларнинг шаъни ва қадр-қиммати камситилишига, қонуний манфаатлари чекланишига йўл кўймасликка қаратилгандир. Шунингдек, амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ тизимидағи ислоҳотларнинг асосига қонун устуворлиги, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, инсонпарварлик, адолатлилик ва айбизлик презумпцияси каби конституциявий тамойиллар пойdevor қилиб қўйилгандир.

Foydanilgan adabiyotlar:
1. Ziyo.net

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 20-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(1-қисм)

**Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳиҳ: Файзиев Фарруҳ Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев**

Эълон қилиш муддати: 30.09.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Tel: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000